

ВТРАТИ НАУКИ

АВТОРИТЕТНИЙ НАУКОВЕЦЬ І ВИКЛАДАЧ, БОТАНІК, ФЛОРИСТ, ЕКОЛОГ, ПОДВИЖНИЦЯ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ (пам'яті доктора біологічних наук, професора Олени Миколаївни Байрак)

3 лютого 2018 року на 61-му році життя після трагічної аварії у засніжених Карпатах загинула славна полтавка Байрак Олена Миколаївна. Її серце перестало битися у розквіті сил і таланту, але творча діяльність навечно обезсмертила цю знакову для усієї країни постать.

Народилася Олена Байрак 7 серпня 1957 року у м. Полтаві в сім'ї службовців. Після закінчення у 1975 році Полтавської середньої школи №2 вона пов'язала себе із природничим факультетом Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Тут пройшла шлях від студентки-відмінниці до доктора біологічних наук, професора, завідувачки кафедри екології та охорони довкілля, організованої з її ініціативи у 2001 році. На цій кафедрі вона створила свою наукову школу, сформувалась як натхненний та високоерудований педагог, організатор навчального процесу.

Із 1978 року вивчала лишайники лісів Полтавщини. Дипломна робота «Лишайники соснових лісів Полтавської області» (науковий керівник – В.В. Буйдін) була відмічена дипломом I ступеня республіканського конкурсу студентських наукових робіт.

У 1981 році з відзнакою закінчила Полтавський педінститут імені В.Г. Короленка і стала асистентом кафедри ботаніки: вела лабораторні заняття із систематики вищих і нижчих рослин, польову практику з морфології та систематики, здійснювала ліхенологічні дослідження.

Упродовж 1984–1987 рр. навчалася у цільовій аспірантурі в Інституті ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України (м. Київ, науковий керівник – кандидат біологічних наук О.Б. Блюм), вивчаючи лишайники Лівобережного Лісостепу України. Після її закінчення успішно захистила кандидатську дисертацію (1987) на тему «Лишайники Лівобережного Лісостепу України» і повернулася на вже згадану кафедру ботаніки, де розпочала працювати спочатку старшим викладачем, а згодом – доцентом, викладаючи систематику рослин та проводячи польову практику на біостаціонарі природничого факультету у с. Лучки Кобеляцького району Полтавської області (1989).

У згаданий період Олена Миколаївна стала активним учасником ботанічних та природоохоронних конференцій у різних наукових закладах України, Карелії, Прибалтики, Кавказу (Київ, Тарту, Саратов, Петрозаводськ, Луганськ, Сухумі та ін.). Разом зі студентами була учасником експедиції у тундру на півострів Ямал (Ямало-Ненецький автономний округ Росії), де вивчала роль лишайників у рекультивації порушених ґрунтів (1989).

Працюючи доцентом кафедри ботаніки, Олена Миколаївна була активним членом Полтавської обласної організації Українського товариства охорони природи, полум'яним пропагандистом досвіду створення екологічних стежин.

Від 1988 р. у межах виконання наукової тематики кафедри вивчала поширення рідкісних рослин на Полтавщині. Ці її напрацювання стали неоціненним внеском до першої колективної природоохоронної монографії «Щоб росли горицвіти» (1992). Згодом вона ініціювала підготовку книги «В гаю заграли проліски» (1993), яка декілька разів перевидавалась у розширеному форматі.

У 90-ті роки ХХ ст. активно співпрацювала з Міжвідомчою лабораторією наукових основ заповідної справи Інституту ботаніки НАН України та Мінекобезпеки України. Тут під керівництвом доктора біологічних наук, професора Т.Л. Андрієнко Олена Миколаївна пройшла справжній науковий вишкіл, яким пишалась і який пронесла через усю свою професійну діяльність.

Упродовж 1993–1998 рр. вона здійснила наукові дослідження із вивчення фіторізноманіття Лівобережного Придніпров'я як докторант відділу екології фітосистем Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного (науковий консультант – доктор біологічних наук Я.П. Дідух). Результати цих досліджень висвітлено у монографіях «Заповідна краса Полтавщини» (1996), «Конспект флори Лівобережного Придніпров'я» (1997), «Безсудинні рослини Лівобережного Лісостепу України (ґрунтові водорості, лишайники, мохоподібні)» (1998) та у численних статтях.

Навчаючись у докторантурі, викладала систематику рослин, читала спецкурс із фітоіндикації, вела польову практику з ботаніки та екології рослин у Києво-Могилянській академії, Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Соломоновому університеті.

Після закінчення докторантури (жовтень 1998 р.) повернулася на кафедру ботаніки Полтавського педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Опанувала теоретичний курс «Еволюційне вчення», розробила конспект лекцій, тематику і оригінальну методику проведення семінарських занять та рейтингового контролю знань. Те ж саме вона здійснила як викладач спецкурсу «Заповідна справа». Крім цих предметів, Олена Миколаївна викладала «Географію рослин», спецкурс «Проблеми сучасної біології». Вона розробила маршрути навчальних екскурсій еколого-натуралістичної практики до природно-заповідних територій (заповідники «Кам'яні могили», «Канівський», дендропарки «Устимівський», «Софіївка», регіональний ландшафтний парк «Диканський» та ін.).

У 2001 р. Олена Миколаївна захистила докторську дисертацію на тему «Фіторізноманітність Лівобережного Придніпров'я». Згодом обґрунтувала доцільність створення кафедри екології та охорони довкілля на природничому факультеті університету, яку очолювала впродовж п'яти років (від вересня 2001 р. по серпень 2006 р.). Цю роботу вона вдало поєднувала з активною громадською діяльністю як голова секції «Природно-заповідні території» Полтавської організації Українського товариства охорони природи.

Отримавши у 2003 р. наукове звання професора, О.М. Байрак очолила і забезпечила виконання декількох фундаментальних науково-дослідницьких тем кафедри.

У цей період Олена Миколаївна плідно інтегрувала різні види діяльності як педагог, науковець і громадський діяч. Вона здійснювала багатопланові навчальні та організаційно-методичні роботи. При цьому вона надавала великого значення їх забезпеченню – слайдотеками, фототеками, відеосюжетами, які створювала разом зі своїми студентами та колегами. Декілька разів на рік вона виступала на методичних семінарах із природоохоронною тематикою у районах області, проводила численні консультації для різних груп населення.

Олена Миколаївна ініціювала створення регіонального ландшафтного парку «Нижньоворсклянський» (2002), розробила концепцію та очолила перші етапи розбудови дендропарку на території біостаціонару, сприяла створенню музею «Природа і мистецтво». Щороку вона організовувала наукові експедиції по територіях існуючих та проєктованих заповідних об'єктів, була постійним консультантом із питань заповідної справи Держуправління охорони навколишнього природного середовища в Полтавській області, ініціатором і автором численних серіальних буклетів та календарів, а також колективних монографій, зокрема таких відомих та постійно цитованих, як: «Еталони природи Полтавщини» (2003), «Атлас рідкісних рослин Полтавщини» (2005), «Ботанічний заказник “Драбинівка”» (2006), «Конспект флори Полтавщини. Вищі судинні рослини» (2008).

Із 2003 р. Олена Миколаївна на кафедрі очолювала підготовку аспірантів за спеціальностями «Ботаніка» та «Екологія». П'ять її учнів (Т. Панасенко, М. Ворцепнєва, Т. Криворучко, І. Грицай, Ю. Антипова) виконували дисертаційні роботи за актуальними для регіону темами досліджень.

Крім цього, із 2001 р. О.М. Байрак здійснювала редакторську роботу із підготовки Збірника наукових праць Полтавського педагогічного університету. Серія «Екологія. Біологічні науки», який у 2003 р. став фаховим виданням України. Вона редагувала збірки матеріалів науково-практичних семінарів. Щороку виступала з доповідями на міжнародних, всеукраїнських наукових конференціях, з'їздах, симпозіумах у різних містах України.

У 2006 р. Олена Миколаївна переїхала до м. Києва, але продовжувала за сумісництвом працювати професором кафедри екології та охорони довкілля Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, здійснюючи керівництво роботою аспірантів, а для магістрів викладала курс «Сучасні погляди на еволюцію органічного світу» за оригінальною авторською програмою.

У Києві впродовж 2006–2007 рр. вона працювала старшим науковим співробітником відділу ландшафтного будівництва Національного ботанічного саду імені М.М. Гришка, а з 2007 по 2010 рр. – заступником директора із наукової роботи

Наукового центру екомоніторингу та біорізноманіття мегаполісу НАН України. Від вересня 2010 р. обіймала посаду директора Центру заповідної справи, рекреації та екотуризму, а із 2012 р. і до останніх днів свого життя була завідувачем кафедри заповідної справи Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління Мінприроди.

Із 2004 р. Олена Миколаївна активно займалася питаннями паркознавства та дендрології, вивчала стан дендропарків та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Полтавщини та України. Результати цієї її роботи опубліковані у колективних монографіях «Парки Полтавщини» (2007), «Стежинами заповідних парків Полтавщини» (2009). Вона активно та цілеспрямовано сприяла поповненню колекцій «Криворудського», «Устимівського» та «Березоворудського» дендропарків, була ініціатором, організатором і науковим координатором проекту створення нового дендропарку «Івушка» (Кременчуцький р-н, с. Омельник). Згодом очолила довгостроковий Всеукраїнський науково-освітній проект «Оптимізація озеленення територій навчальних закладів України» (2008). Із 2009 р. вивчала стан дендропарків загальнодержавного значення, результати чого висвітлено у проспекті «Заповідні дендропарки України» (2014). Із 2010 р. організувала проведення щорічних Всеукраїнських науково-практичних семінарів-експедицій на базі дендропарків загальнодержавного і місцевого значення. О.М. Байрак багато зробила для підвищення статусу Криворудського парку до дендропарку загальнодержавного значення (2010). Історію розвитку та сучасний стан його дендрофлори вона разом із колегами описала у монографії «Парк, посаджений з любов'ю» (2016).

О.М. Байрак була науковим керівником проектів зі створення Національних природних парків України та розробки структури Національної та регіональних екомереж України. Вона організувала підготовку колективної монографії «Регіональна екомережа Полтавщини» (2010) і виступила її співавтором та науковим редактором. Активно здійснювала моніторинг заповідних територій Полтавщини, результати якого висвітлено у книзі «Заповідні стежини Лохвицького краю» (2012), низці публікацій, доповідей на конференціях.

Під науковим керівництвом О.М. Байрак захищено вісім кандидатських дисертацій, із них чотири – зі спеціальності «Ботаніка» (Панасенко Т.В. – 2007, Криворучко Т.В. – 2008, Грицай І.А. – 2010, Потоцька С.О. – 2011), чотири – з «Екології» (Некрасенко Л.А. – 2004, Жицька Л.І. – 2011, Федько Р.М. – 2014, Шапаренко І.Є. – 2015).

О.М. Байрак – автор понад 300 наукових та понад 50 навчально-методичних публікацій, у т.ч. 15 монографій, підручника «Біологія» (для студентів вищих навчальних закладів), навчальних програм та посібників, статей у фахових виданнях, у збірниках матеріалів конференцій, буклетів.

Від 2011 р. вона стала засновником серії науково-популярних видань «Видатні дослідники та природоохоронці України». У ній побачили світ п'ять видань, присвячених відомим ученим, – В.М. Самородову (2011), Т.Л. Андрієнко (2013), Т.М. Черевченко (2014), Л.П. Царику (2015), І.С. Косенку (2016). Із 2012 р. у серії «Національна екомережа і природно-заповідний фонд України» побачили світ шість вишуканих книжок, у тому числі такі популярні, як: «Степові перлини Полтавщини», «Устимівський дендропарк» та ін.

У творчому доробку О.М. Байрак – понад 10 відеофільмів про заповідні території Полтавщини й України, а також більш як 50 пісень про природу, зібраних на тематичних дисках «Вишукані квіти», «Намалой мені степ», «Старинний парк» та ін., які вона майстерно виконувала, адже мала абсолютний музичний слух та неповторно м'який голос.

Ботанічній спільноті України Олена Миколаївна відома як принциповий та високопрофесійний член спецради по захисту дисертацій при Національному ботанічному саду імені М.М. Гришка НАН України і заступник голови спецради у Державній екологічній академії післядипломної освіти та управління.

Багато фахівців із різних куточків України запам'ятали Олену Миколаївну як рецензента численних підручників, посібників, монографій, статей для «Українського ботанічного журналу», опонента на захистах кандидатських та докторських дисертацій, активного члена Ради ботанічних садів і дендропарків України та наукової ради Всеукраїнської екологічної ліги. Крім цього, вона відома своєю подвижницькою діяльністю як член редколегій журналів «Світ довкілля», «Біологія та екологія» та видання «Бібліотека Всеукраїнської ліги: Серія “Стан навколишнього середовища”».

Багато чеснот та добрих справ на рахунку Олени Миколаївни, їх всіх не перелічити. Ними вона назавжди обезсмертила себе, увійшла до когорти видатних полтавців!

Як бачимо, ім'я Олени Байрак – явище непересічне, яскраве та самобутнє. Її вже немає з нами, і ще більш сумно через те, що в цьому випадку спростовується твердження, що незамінних людей немає, оскільки її ніхто не зможе замінити! Тож вічна пам'ять подвижниці Всеукраїнської ботаніки та заповідної справи!

**Самородов В.М., Буйдін В.В., Гапон С.В.,
Орлова Л.Д., Смоляр Н.О.**